

Ο Ιταλο Καλβίνο τη δεκαετία του '60.

Ίταλο Καλβίνο

Ανάμεσα στη φαντασία και το παιχνίδι

Ανταίος Χρυσσοτομίδης

1940. Σε μια μικρή πόλη του ιταλικού βορρά, ένας δεκαεφτάχρονος βιάζεται να γνωρίσει τη ζωή, τον έρωτα, τα μυστήρια της ύπαρξης, τα μυστήρια της πολιτικής. Στο μικρό επαρχιακό περιβάλλον στο οποίο ζει είναι αναγκασμένος να βρίσκεται σε μια παραφασιστική οργάνωση νεολαίας, όπως άλλωστε είναι όλοι οι φίλοι του, όλος ο περίγυρός του. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν έχει από το σπίτι του άλλες αρχές και ότι δε μένει πιστός σε αυτές. Όμως έρχεται ο πόλεμος. Και ο πόλεμος είναι ένα μυστήριο πράγμα που αφορά κυρίως τους «μεγάλους», τους ενήλικες, αλλά έχει μια γοητεία την οποία αισθάνονται στο πετσί τους και οι μικροί – κυρίως οι μικροί. Άλλωστε, πού ξέρεις, ίσως είναι η χρυσή στιγμή της πατρίδας, ίσως με τον πόλεμο αυτό η Ιταλία γίνει μεγαλύτερη, πιο πλούσια, πιο δυνατή, πιο δοξασμένη. Κάτι θα ξέρουν οι μεγάλοι που θέλουν αυτόν τον πόλεμο.

Είναι αρκετές τρεις ιστορίες – τίποτα το ιδιαιτέρως τραγικό, μόνο τρεις απλές, καθημερινές ιστορίες – για να δει με άλλα μάτια τη ζωή ο δεκαεφτάχρονος Ίταλο Καλβίνο από το Σαν Ρέμο. Τρεις απλές ιστορίες. Η μία αφορά την περιδιάβασή του σε ένα συγκρότημα σχολικών κτιρίων που γεμίζει ξαφνικά με πρόσφυγες, χωριάτες που αναγκάστηκαν από τις αρχές να αφήσουν τα χωριά τους για λόγους ασφαλείας, μαζί με τους μπόγους τους, τα φαγητά τους και τους ανίκανους συγγενείς τους, αλλά και την παράξενη συνάντησή του με έναν ετοιμοθάνατο γέρο. Η δεύτερη ιστορία αναφέρεται σε μια οργανωμένη από το φασιστικό κόμμα επίσκεψη σε μια μεθοριακή μικρή πόλη, τη γαλλική Μεντόν, που έχει πέσει στα χέρια των Ιταλών, ώστε η ομάδα των Πρωτοπόρων του Σαν Ρέμο να υποδεχτεί μετά βαιών και κλάδων κάποιους νεαρούς ομοϊδεάτες τους από την Ισπανία. Η τρίτη ιστορία αφηγείται τη μεγάλη νύχτα δύο φίλων που, αναλαμβάνοντας τη φύλαξη ενός σχολείου, βρίσκουν την ευκαιρία να ζήσουν μια νύχτα μακριά από το σπίτι τους και να περπατήσουν στους έρημους δρόμους της κοιμισμένης πόλης, αναζητώντας τον

άγνωστο, απαγορευμένο, πληρωμένο έρωτα. Στο τέλος θα συνειδητοποιήσουν ότι η είσοδος τους στη ζωή είναι άμεσα δεμένη με την είσοδο της χώρας τους στον πόλεμο. Κι ότι ανήκουν σε μια γενιά οι αξίες της οποίας όχι μόνο θα δοκιμαστούν, αλλά και θα καθοριστούν από αυτόν τον πόλεμο, που την έκβαση ούτε μπορούν να φανταστούν.

Οι τρεις ιστορίες του βιβλίου του *Η είσοδος στον πόλεμο* (Καστανιώτης) δεν είναι τρεις ιστορίες που αφορούν τον πόλεμο. Είναι τρεις ιστορίες που αφορούν την αθωότητα που παύει να είναι αθώα, είναι τρεις ιστορίες που μιλάνε για το πώς έρχεται η πραγματικότητα να ανατρέψει τα στερεότυπα που έχουμε στο μυαλό μας. Στη δεύτερη – και ίσως πιο δυνατή από τις τρεις – ιστορία, ο νεαρός Καλβίνο αποφασίζει να πάει με άλλους συμμαθητές του μια εκδρομή στη Μεντόν, γιατί τον θέλγει αυτή η ερημωμένη πόλη, γιατί θέλει να δει πώς είναι μια πόλη από την οποία πέρασε αυτό το σχεδόν μυθολογικό πράγμα, ο πόλεμος. Γρήγορα θα απογοητευτεί: μια έρημη πόλη είναι απλώς μια έρημη πόλη, που δεν παρουσιάζει κανένα απολύτως ενδιαφέρον. Κανένα ενδιαφέρον; Και ναι και όχι. Γρήγορα ο νεαρός ήρωάς μας θα ανακαλύψει ότι όλοι οι σύντροφοί του, ακόμα και τα θεωρούμενα καλά παιδιά, έχουν επιδοθεί στο ευγενές άθλημα του πλιάτσικου, και μάλιστα με την ενθάρρυνση, την παρότρυνση των φασιστών ηγετών. «Δική μας είναι η πόλη, ό,τι θέλουμε την κάνουμε!» είναι το μότο που ακούει έκπληκτος ο διαπαιδαγωγημένος με άλλες αξίες δεκαεφτάχρονος μαθητής. Και θα απομείνει μόνος αυτός να μη γεμίζει τις τσέπες του με πράγματα των άλλων, σχεδόν ένας παρίας, ένα άτομο που απομονώθηκε όχι γιατί έκανε το κακό, αλλά το αντίθετο, ένα άτομο που ξαφνικά βρέθηκε από την άλλη όχθη του ποταμού απλώς γιατί ο πόλεμος άλλαξε ξαφνικά τους κανόνες του παιχνιδιού, και ο ίδιος δεν το είχε καταλάβει. Η συνειδητοποίηση αυτής της ηθικής μοναξιάς του θα τον σπρώξει να κάνει και την πρώτη του απλοϊκή αντιστασιακή πράξη – μη φανταστείτε τίποτα το ιδιαίτερα ηρωικό, απλώς να κλέψει τα κλειδιά από τις πόρτες των γραφείων του φασιστικού κόμματος και να τα πετάξει σε μια γούρνα.

Ο Καλβίνο δοκιμάστηκε σχεδόν σε όλα τα είδη γραφής, αλλά όχι στην αυτοβιογραφία. Όχι πως ο ίδιος δεν υπάρχει ποτέ στα έργα του. Το αντίθετο, υπάρχει σε πολλά έργα του, μόνο που δε φαίνεται. Υπάρχει μόνο ως προσωπικό βίωμα, ως εμπειρία που αποποιείται τον προσωπικό της χαρακτήρα και στη συνέχεια γίνεται λογοτεχνία. Το *Η είσοδος στον πόλεμο* είναι μία από τις εξαιρέσεις: παρότι και εδώ δεν αναφέρει πουθενά ότι ο νεαρός πρωταγωνιστής λέγεται Καλβίνο, ο νεαρός πρωταγωνιστής των τριών ιστοριών είναι ο ίδιος, οι φίλοι του είναι οι πραγματικοί του φίλοι εκείνης της εποχής, οι γονείς είναι οι αληθινοί του γονείς. Αν εξαιρέσουμε κάποιες σκόρπιες αυτοβιογραφικές σελίδες, που εκδόθηκαν μετά θάνατον κάτω από τον τίτλο *Ερημίτης στο Παρίσι*, καθώς και τη συλλογή *Ο δρόμος του Σαν Τζοβάνι* στην οποία ο Καλβίνο γράφει κυρίως για τη μεγάλη του αγάπη, τον κινηματογράφο, ο Καλβίνο προτιμούσε τους ήρωες της φαντασίας – και τη φαντασία του Καλβίνο λίγοι συγγραφείς στην ιστορία της λογοτεχνίας μπορούν να καυχηθούν ότι έχουν.

Ας μπούμε λιγάκι σε αυτό το τρένο της φαντασίας του Ίταλο Καλβίνο. Φανταστείτε ένα παιδί που τσακώνεται με τον πατέρα του και αποφασίζει να ζήσει όλη του τη ζωή πάνω στα δέντρα, και να κάνει εκεί πάνω ό,τι θα έκανε ένας αριστοκράτης της εποχής του που θα πατούσε και με τα δυο του πόδια στο χώμα. Φανταστείτε μια παρέα νεαρών που περιμένουν την κατάλληλη μέρα, όταν το φεγγάρι σχεδόν θα ακουμπά στη γη, για να ανέβουν με μια σκάλα πάνω σ' αυτό και να κρέμονται ανάποδα σε σχέση με το γνώριμο

κόσμο τους. Φανταστείτε ακόμα ένα ζευγάρι ερωτευμένων που τόσο ποθούν να δουν ο ένας τον άλλο, ώστε να ξεκινούν τυχαία την ίδια ώρα από τις πόλεις τους με τα αυτοκίνητά τους για να πάει να βρει ο ένας τον άλλο, και να μη συναντιούνται ποτέ στις αντίθετες κατευθύνσεις των αυτοκινητοδρόμων. Ή όλες εκείνες τις υπέροχες αόρατες πόλεις, άλλες κρεμασμένες στον ουρανό με σκοινί, άλλες θαμμένες κάτω από τη γη, άλλες χωρίς σπίτια αλλά μόνο με σωλήνες ύδρευσης, άλλες που ζουν τη ζωή της δίδυμης πόλης τους, άλλες φτιαγμένες για νεκρούς που μιμούνται τους ζωντανούς και άλλες για ζωντανούς που ζούνε σαν νεκροί. Ή εκείνους τους μεσαιωνικούς ταξιδιώτες που χάνουν τη φωνή τους περνώντας από ένα μαγικό δάσος, και το βράδυ στην ταβέρνα διηγούνται ο καθένας την ιστορία του ρίχνοντας τα ταρό. Ή εκείνο το ζευγάρι αναγνωστών που θέλουν να διαβάσουν ένα συγκεκριμένο μυθιστόρημα, αλλά από απανωτά λάθη των εκδοτών και των βιβλιοπωλών διαβάζουν πάντα ένα άλλο. Ή εκείνο το βασιλιά που ανέβηκε στο θρόνο αφού εξύφανε ολόκληρη συνωμοσία, και τώρα δεν κατεβαίνει από αυτόν ούτε για να πάει να κοιμηθεί, για να μην του πάρουν την εξουσία άλλοι συνωμότες. Όλες ιστορίες που ο Καλβίνο διηγείται λες και η ίδια η ζωή μας είναι ένα παραμύθι, λες και μπορούμε με το τηλεκοντρόλ στο χέρι να σβήσουμε από τη ζωή τα πράγματα που δεν μας αρέσουν, όπως κάνει σε ένα έξοχο διήγημά του από τη συλλογή *Λίγο πριν πεις εμπρός* ένας ήρωάς του.

Θα έλεγα ότι ο Καλβίνο έτρεξε σε όλη του τη λογοτεχνική ζωή πάνω σε δύο σιδηροτροχιές: αυτή της φαντασίας και αυτή του παιχνιδιού. Ο Καλβίνο δεν υπήρξε ποτέ, ως συγγραφέας, σοβαροφανής. Υπήρξε πάντα, από το πρώτο του κιάλας βιβλίο, παιγνιώδης. Κι αυτό ήταν που τον διαφοροποίησε από τους άλλους της γενιάς του. Κι ήταν αυτό που τον διαφοροποίησε και από τους κομμουνιστές ομοϊδεάτες του: σε μια εποχή που αριστερός συγγραφέας σήμαινε συγγραφέας ενταγμένος στο σοσιαλιστικό ρεαλισμό, που γράφει γεμάτος καλές προθέσεις και που βλέπει το μέλλον με μια οργανωμένη και επιβεβλημένη αισιοδοξία, ζωγραφίζοντας πάντως τη ζωή στα καπιταλιστικά καθεστώτα με τα μελανότερα χρώματα και τον απαραίτητο ρητορικό στόμφο, ο Καλβίνο διαλέγει ένα δρόμο στον οποίο τίποτα δεν είναι σοβαροφανές, τίποτα δεν είναι ηρωικό, τίποτα δεν είναι εξωραϊσμένο, κι όμως όλα είναι μυθικά – ακόμα και οι δύσκολες μάχες πάνω στο βουνό, ακόμα και οι μεταπολεμικοί φόβοι για την επανεμφάνιση του φασισμού και του πολέμου, ακόμα και οι οικογενειακοί καυγάδες της Αριστεράς. Όταν θα απογοητευτεί από τους αργούς ρυθμούς της αποσταλινοποίησης θα πετάξει την κομματική του ταυτότητα, μετά τα γεγονότα της Ουγγαρίας δε θα γράψει ένα πολεμικό ή πικρόχολο ρεαλιστικό μυθιστόρημα αλλά ένα υπέροχο διήγημα για μια φρεγάδα που έμεινε ακινητοποιημένη στη μέση του ωκεανού έχοντας μπροστά της, επίσης ακινητοποιημένη, μια φρεγάδα του εχθρού. Και οι δύο φρεγάδες θα ήθελαν να βυθίσουν η μία την άλλη, αλλά η απόσταση δεν τους το επιτρέπει, τα βλήματα από τα κανόνια τους πέφτουν στο νερό. Και θα αρκεστούν στο να αλληλοπαρακολουθούνται και να εξαντλούν το επαναστατικό τους μένος σε βερμπαλιστικές απειλές, σε βρισιές, σε καλαμπούρια.

Στην Ελλάδα ο Καλβίνο αγαπήθηκε όσο λίγοι ξένοι συγγραφείς του 20ού αιώνα: ο Έσε, ο Μαν, ο Καμί, ο Μάρκες, ο Σαραμάγκου, ίσως δυο τρεις ακόμα. Αν σκεφτεί κανείς ότι εμείς οι Έλληνες προτιμάμε συνήθως τους σοβαροφανείς από τους σοβαρούς, κι ότι είμαστε δύσπιστοι απέναντι στους παιγνιώδεις συγγραφείς, μερικές φορές αναρωτιέμαι τους λόγους που έκαναν τον Καλβίνο να έχει από την αρχή στην Ελλάδα μια τόσο καλή τύχη. Ίσως

επειδή ήταν ένας άνθρωπος γεμάτος φαντασία – κι εμείς τους ανθρώπους με φαντασία τους αγαπάμε και τους εκτιμούμε. Ίσως επειδή κανένα έργο του δε μοιάζει με το άλλο – είναι γνωστό πως, με εξαίρεση τα πατροπαράδοτα χρηστά μας ήθη, βαριόμαστε εύκολα τα ίδια και τα ίδια. Ίσως επειδή ήταν ένας άνθρωπος έντονα πολιτικοποιημένος, ένας άνθρωπος που είχε πολεμήσει στο βουνό και κατάφερε να κρατήσει μια ανεξαρτησία πνεύματος ακόμα κι όταν ήταν κομματικό μέλος – κι αυτά στην Ελλάδα εμείς τα εκτιμάμε περισσότερο ίσως από αλλού. Ίσως όμως να μας αρέσει γιατί είναι το αντίθετο του είδους εκείνου της λογοτεχνίας στο οποίο οι Έλληνες έχουν διαπρέψει: του νατουραλισμού. Ίσως πάλι η επιτυχία του να οφείλεται στην αναλυτική του σκέψη, και ταυτόχρονα στο γεγονός ότι δεν είναι ποτέ φλύαρος: ακόμα κι όταν φαίνεται να πλατειάζει, ακόμα κι όταν οι φράσεις του μοιάζουν να τρέχουν αβίαστα ξεκλώνοντας να βάλουν τελεία για δύο ή τρεις ή τέσσερις σελίδες, ακόμα κι όταν περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια το πώς ένα σαμιαμίδι στέκεται ακίνητο για ώρες στον τοίχο προκειμένου να αρπάξει τη λεία του, είναι ακριβής, και οι λέξεις του – όπως θα έλεγε

Θα έλεγα ότι ο Καλβίνο έτρεξε σε όλη του τη λογοτεχνική ζωή πάνω σε δύο σιδηροτροχιές: αυτή της φαντασίας και αυτή του παιχνιδιού. Ο Καλβίνο δεν υπήρξε ποτέ, ως συγγραφέας, σοβαροφανής. Υπήρξε πάντα παιγνιώδης.

ο Μανόλης Αναγνωστάκης – καρφώνονται σαν πρόκες. Γι' αυτό και δεν τις πήρε, τόσα χρόνια τώρα, ο άνεμος.

Πριν 21 ακριβώς χρόνια, ο Ίταλο Καλβίνο μαζί με τη γυναίκα του και την κόρη του Τζοβάννα είχε έρθει στην Αθήνα, προσκεκλημένος του Ιταλικού Ινστιτούτου και των Εκδόσεων Αστάρτη. Κρατούσε, ζεστό από το τυπογραφείο, το

Πάλομαρ, το τελευταίο βιβλίο του που είδε τυπωμένο πριν πεθάνει, και ήταν υπερήφανος γι' αυτό. Σήμερα, είκοσι χρόνια μετά το θάνατό του, έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά 18 βιβλία του – και όσα έχουν απομείνει ακόμα ανέκδοτα ελπίζουμε, στις Εκδόσεις Καστανιώτη, να μπορέσουμε σύντομα να τα μεταφράσουμε. Τότε όμως, το Φεβρουάριο του 1984, είχε μόλις αρχίσει να γίνεται γνωστός στην Ελλάδα, παρότι στο εξωτερικό το όνομά του ακουγόταν όλο και πιο έντονα ανάμεσα στα υποψήφια για Νόμπελ ονόματα. Τον θυμάμαι έντονα. Μιλούσε λίγο, παρατηρούσε τα πάντα, και είχε έναν ιδιαίτερο τρόπο να σου δείχνει, σχεδόν βουβά, τη συμπάθειά του. Αντιπαθούσε τις συνεντεύξεις – και δεν το έκρυβε. Μπορείς όμως να αρνηθείς να δώσεις μια μικρή συνέντευξη στον επίμονο μεταφραστή σου, και μάλιστα σε μια εφημερίδα που είναι, όσο να 'ναι, η πιο συγγενική στις απόψεις σου; Δεν μπορείς. Θα κλείσω, λοιπόν, αυτή την παρέμβασή μου αφήνοντας τον ίδιο τον Ίταλο Καλβίνο να μιλήσει. Η συνέντευξη δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Αυγή* στις 21 Φεβρουαρίου του 1984, και είχε τίτλο *Ίταλο Καλβίνο: Ένας κατά φαντασία ρεαλιστής*. (Για τον τίτλο, βεβαίως, δεν ευθύνεται ο Καλβίνο, αλλά η φαντασία του δημοσιογράφου-μεταφραστή.) Εξομολογείται, λοιπόν, ο Καλβίνο:

«Γράφω δύσκολα, δε μένω ποτέ ικανοποιημένος. Πριν γράψω κάτι, συσσωρεύω πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους εμπειρίες. Αυτές οι διαφορετικές εμπειρίες μεταφράζονται σε διαφορετικά βιβλία. Πέρασα μια φάση που έγραφα σχεδόν ταυτόχρονα τα πιο ανομοιογενή πράγματα, προσπαθώντας πάντα να κάνω αυτό που λέμε *κοινωνική*

κριτική. Έτσι, μετά τον Ανύπαρκτο ιππότη κυκλοφόρησε το *Μια μέρα ενός εκλογικού αντιπροσώπου*, βιβλίο που έβγαινε από μια συγκεκριμένη πολιτική κατάσταση που ζούσε η Ιταλία εκείνα τα χρόνια. Το τελευταίο μου βιβλίο, το *Πάλομαρ* άρχισα να το γράφω το 1975. Κάθε τόσο ζούσα κάποια εμπειρία ενός συγκεκριμένου τύπου. Την έγραφα, την έβαζα στο συρτάρι, τις μάζευα όλες μαζί. Χρειάστηκαν οκτώ χρόνια για να γίνουν βιβλίο. Ταυτόχρονα δούλευα και άλλα πράγματα, προσπαθώντας να εξετάσω την εξέλιξη της ιταλικής κοινωνίας. Ξεκινώ πάντα από μια αληθινή εμπειρία και ύστερα προχωρώ στα σύμβολα που μου ταιριάζουν περισσότερο. Στις *Αόρατες πόλεις* και στα *Κοσμοκωμικά* θριαμβεύει η φαντασία κι όμως νομίζω ότι είναι από τα πιο ρεαλιστικά μου βιβλία...» Και παρακάτω: «Δουλειά μου είναι να παρατηρώ τη ζωή, να καταγράφω εμπειρίες, να ψάχνω την αλήθεια, κι ας ξέρω πολύ καλά ότι υπάρχουν βεβαίως πολλές πολλές αλήθειες...» (δε)